

Bursalı Ali Münşî'nin gizemli adası ve Risâle-i Fevâid-i Nârcîl-i Bahrî*

The mysterious island of Ali Münşî of Bursa and Risâle-i Fevâid-i Nârcîl-i Bahrî

Öz

Amaç: Bu çalışmada, 18. yüzyılın önemli hekimlerinden ve Tıbb-ı Cedid akımının temsilcilerinden olan Bursalı Ali Münşî'nin "Risâle-i Fevâid-i Nârcîl-i Bahrî" adlı eserini günümüz Türkçesine transkripte ederek tanıtmak ve Tıbb-ı Cedid bağlamında risaleyi irdelemek amaçlanmaktadır.

Yöntemler: Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Transkripsiyon Fatih Ali Emiri Kütüphanesi'nde 278-4 numarayla kayıtlı bulunan nüsha esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Ancak İstanbul Üniversitesi nüshası da transkripsiyon esnasında mukayeseli bir şekilde okunmuş ve iki nüsha arasındaki farklılıklar dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca risalede yer alan Arapça kısım da Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bulgular: Eserde Ali Münşî'nin nârcîl-i bahrî isimli bitkinin yetiştiği yerin coğrafi konumunu, özelliklerini, o bölgeye dair çeşitli gizemli rivayetleri anlattığı tespit edilmiştir. Ayrıca bitkinin şekli ve kıymetine dair ifadeler de yer verildiği görülmüştür.

Sonuç: Bursalı Ali Münşî'nin önemli monografilerinden biri olan bu risalede hekimin, nârcîl-i bahrînin yetiştiği yerle ilgili birtakım bilgilerinin olduğu anlaşılacakla birlikte bitkinin tıbbi açıdan önemine dair herhangi bir malumata yer vermediği görülmüştür. Ayrıca her ne kadar doğru olmadığı ifade edilse de risalede nârcîl-i bahrînin yetiştiği yerin yeni dünyanın keşfiyle bilindiğine dair rivayete yer verilmesi Tıbb-ı Cedid döneminin izlerini göstermesi bakımından önemlidir. Yine de hem Tıbb-ı Cedid dönemini daha iyi anlamak, hem bitkinin tıbbi kullanımına dair malumat edinmek, hem de bu eserle yazarının hekim kimliği arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için Ali Münşî'nin tüm eserlerinin dikkatlice incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ali Münşî; Nârcîl-i Bahrî; Tıbb-ı Cedid

Abstract

Aim: The aim of this study is to introduce the "Risâle-i Fevâid-i Nârcîl-i Bahrî" of Bursalı Ali Münşî, one of the important physicians of the 18th century and one of the representatives of the Tıbb-ı Cedid movement, by transcribing it into contemporary Turkish and to examine the treatise in the context of Tıbb-ı Cedid.

Methods: There are two copies of the work. The transcription is based on the copy registered in Fatih Ali Emiri Library with the number 278-4. However, the Istanbul University copy was also read comparatively during the transcription and the differences between the two copies are indicated in the footnotes. In addition, the Arabic part of the treatise was translated into Turkish.

Results: In the work, Ali Münşî describes the geographical location and characteristics of the place where the plant named nârcîl-i bahrî grows and various mysterious rumors about that region. In addition, it was also seen that expressions about the shape and value of the plant were also included.

Conclusion: In this treatise, which is one of the important monographs of Ali Münşî of Bursa, it is understood that the physician has some information about the place where nârcîl-i bahrî grows, but he does not include any information about the medicinal importance of the plant. In addition, although it is stated that it is not true, it is important to include the rumor that the place where nârcîl-i bahrî grows was known with the discovery of the new world in the treatise in order to show the traces of the Tıbb-ı Cedid period. Nevertheless, it is understood that all of Ali Münşî's works should be carefully examined in order to better understand the Tıbb-ı Cedid period, to obtain information on the medicinal use of the plant, and to comprehend the relationship between this work and its author's identity as a physician.

Keywords: Ali Münşî; Nârcîl-i Bahrî; Tıbb-ı Cedid

İbrahim Topçu¹,
Bezanur Kaç²

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Hamidiye Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi
ve Etik Anabilim Dalı

² İstanbul Medipol Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi, Tıp Tarihi
ve Etik Yüksek Lisans Programı

Geliş/Received : 07.03.2023

Kabul/Accepted: 07.04.2023

DOI: 10.21673/anadoluklin.1260724

Yazışma yazarı/Corresponding author
Bezanur Kaç

Cumhuriyet Mah. Abdi İpekçi Cad. Karaman
Sok. No.:12, Kartal, İstanbul, Türkiye.
E-posta: bezanuurkac@gmail.com

ORCID

İbrahim Topçu: 0000 0001 7685 8597

Bezanur Kaç: 0000-0002-7461-1942

* Bu çalışma TÜBİTAK-ARDEB 1003 Projesi (2020-2023) tarafından desteklenmiştir. Proje Kodu: 119K823, Proje Başlığı: "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları"

GİRİŞ

Antik Yunan'dan itibaren humoral patoloji teorisi çerçevesinde şekillenen kadim tıp geleneği, 16. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da coğrafi keşiflerin etkisiyle değişmeye başlayan bilim anlayışının bir sonucu olarak sorgulanmaya ve farklı bir yönde gelişim göstermeye başlamıştır. Zira coğrafi keşifler sayesinde Avrupalı hekimler, birçok yeni bitki ve madenle karşılaşmış ve bu ürünlerin tıbbi amaçlarla kullanılmalarını sağlamışlardır. Tıpta yaşanan paradigma değişikliğinin başlatıcısı kabul edilen Paracelsus (Phillipus Theophrastus Bombastus von Hohenheim) ise tıbbi uygulamalarda ve tedavide kullanılan geleneksel tıp tekniklerinin yerine, yeni bilim anlayışına uygun olarak kimyevi usul ve terkiplerin geçmesi anlamına gelen iatrokimya akımına öncülük etmiştir (1). Böylece hem tedavi uygulamalarına yeni pek çok tıbbi ürün dahil olmuş hem de bu ürünlerden tıbbi amaçlı yararlanma yöntemleri değişmiştir. Ayrıca Avrupa merkezli meydana gelmeye başlayan bu dönüşüm zamanla tüm dünyaya yayılmıştır.

Osmanlı'nın yeni tıp anlayışıyla tanışması Batı'dan gelen hekimler, seyyahlar ve beraberlerinde getirdikleri tıp kitapları yoluyla mümkün olmuştur (2). Yeni akımın Osmanlı tıbbındaki ilk önemli etkileri ise 17. yüzyılda görülmeye başlanmış ve bu yüzyıl itibarıyla Osmanlı tıp geleneği Tıbb-ı Cedid adı verilen bir döneme girmiştir (3). Bu dönemde Osmanlı hekimleri, Batı'da yazılmış pek çok eseri, kendi tecrübe ve anlayışlarını da dahil ederek tercüme etmişlerdir (3,4). 19. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam edecek olan bu sürece, Salih bin Nasrullah, Hayatizâde Mustafa Feyzi ve Ömer Şifâî gibi dönemin hem tıp eğitiminde hem de sağlık bürokrasisinde önemli roller oynayan hekimlerinin ciddi katkıları olmuştur (3,5). Tıbb-ı Cedid'in bu önemli hekimlerinden biri de Bursalı Ali Münşî'dir. Zira o yeni tıbbi hem talebesi olduğu Ömer Şifâî'den hem de okumak ve tercüme etmek suretiyle doğrudan temas kurduğu birçok farklı batılı eserden öğrenmiştir. Ayrıca Osmanlı hekimlerinin henüz bilmediği ancak kendisinin yabancı kaynaklardan öğrendiği bazı yeni tıbbi bitkileri tanıttığı ve yeni tıp anlayışına uygun ilaçların terkiplerini anlattığı pek çok eser vermiş, bu eserlerle Tıbb-ı Cedid'e bir anlamda kaynak teşkil etmiştir (2,6).

Bu çalışmada Bursalı Ali Münşî'nin, nârcil-i bahrî isimli bir bitkiyi, onun yetiştirdiği yeri ve o yer hakkındaki

birtakım efsaneleri aktardığı "Risâle-i Fevâid-i Nârcil-i Bahrî" adlı eseri ele alınmıştır. Böylece Tıbb-ı Cedid döneminin temsilcilerinden biri olan Ali Münşî'nin ve yaşadığı dönemin anlaşılmasına katkı sunmak amaçlanmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu çalışmada Bursalı Ali Münşî'nin "Risâle-i Fevâid-i Nârcil-i Bahrî" adlı eseri transkripte edilmiş, eserde yer alan Arapça bölüm ise Türkçeye tercüme edilmiştir. Transkripsiyon ve tercüme, eserin mevcut iki nüshasından Fatih Ali Emiri Kütüphanesi'nde 278-4 numaralı kayıtlı olan nüsha temel alınarak yapılmıştır ancak İstanbul Üniversitesi'nde 4234/3 numaralı ikinci nüsha ile de mukayese edilmiş ve tespit edilen farklılıklar dipnotlarda ve Arapça bölümde metin içinde parantezle İstanbul Üniversitesi'ndeki 4234/3 numaralı nüsha için İ.Ü. kısaltması kullanılarak belirtilmiştir. Transkripsiyonda metnin kolayca anlaşılabilmesi için basit transkripsiyon yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

BULGULAR

Bursalı Ali Münşî'nin Hayatı ve Eserleri

Yaşadığı dönemin önemli bir hekimi olarak kabul edilen Ali Münşî (?-1733) Bursa'nın tanınan ailelerinden biri olan Menteşzadelerin bir ferdi olarak Bursa'da dünyaya gelmiştir (7,8). Hâzık bir hekim olmakla beraber şair ve filozof kimlikleriyle de bilinir. Münşî ismini ise şiirlerinde mahlas olarak kullanmıştır (9,10). Bursa'da İshak Hocası Ahmet Efendi'den temel medrese eğitimini aldıktan sonra 1709 yılında Yıldırım Darüşşifası hekimlerinden biri olan Ömer Şifâî'den tıp tahsil etmiş ve yine aynı darüşşifada hekimlik yapmıştır (8,11,12). Öğrenimini tamamladıktan sonra bir yandan dükkan açıp hekimlik yapmış diğer yandan da İstanbul ve Bursa'daki bazı medreselerde ders vererek hocalık yapmıştır. Teorik bilgisinin yanı sıra başarılı ve iyi bir hekim oluşuyla halk arasında ün salmış ve hatta sarayın da dikkatini çekmiştir. Nitekim bu ilgi sayesinde I. Mahmut zamanında önce Hassa-saray hekimliğinde görevlendirilmiş daha sonra ise Galatasaray'daki Enderun Mektebi Hastalar Dairesi'ne başhekim yapılmıştır (4,8).

Bu sırada ilmi çalışmalardan geri durmamış, yabancı dil bilgisinin de verdiği imkânla Avrupa kaynaklı eserlerin Türk tıbbına tercümesine ve böylece yeni tıp anlayışının Osmanlı'da yerleşmesine büyük katkılar sunmuştur (8). Kendisinin de etkilendiğini belirttiği döneminin önemli hekimlerinden Salih bin Nasrullah ve Ömer Şifai ile birlikte Avrupada ortaya çıkan ve kimyanın, simyanın yerini alarak tıp bilimine girmesi demek olan iatrokimya akımının önemli temsilcilerinden biri olmuştur (4). İatrokimya ve yeni tıp anlayışı konusunda her ne kadar bu isimlerden etkilenmiş olsa da sadece onlardan tevarüs ettiği bilgi birikimini aktardığı söylenemez. Zira tercüme ve telif ettiği eserler dikkate alındığında bizzat kendisinin batılı kaynaklara ulaştığı ve doğrudan oradaki hekimlerden ve eserlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır (4). Nitekim hocası Ömer Şifai'den farklı olarak o, simyadan ve iatrokimyanın içindeki simyasal eğilimlerden tamamen uzaklaşmıştır (1).

Çalışmalarını temelde iki konu üzerinde yoğunlaştırmıştır: Cerrahi ve farmakoloji. Tıp pratiğini ağırlıklı olarak cerrahi üzerinde gerçekleştirmiş ve ayrıca "Cerrahname" isimli de bir eser kaleme almıştır. Farmakoloji ile olan ilgisi ise Avrupalı hekimlerin eserleri yoluyla öğrendiği bazı tıbbi bitkilerle gelişmiştir. Nitekim bu bitkilerle ilgili hem tercüme yapmış hem de bazı monografik eserler yazmıştır. Bununla birlikte alandaki en önemli eseri Bidâyetü'l-Mübtedi' isimli, bazı basit ve mürekkep ilaçları, bunların kimyasal terkiplerini, terkiplerin çeşitlerini ve hangi terkipten hangi hastalıkta kullanılacağını anlattığı farmakoloji kitabıdır (4). Farmakoloji alanında kına kına, nârcil-i bahri ve ipecacuanha üzerine yazdığı monografiler ise yeni keşfedilen ve bazıları tıbbi tedavide büyük bir etki yaratacak olan bitkileri Osmanlı'ya ilk defa tanıtmaması bakımından büyük bir eksikliği gidermiş ve Ali Münşi'nin "18. yüzyıl hekimliğimizin yüzünü ağartanlarından biri" olmasını sağlamıştır. Tıp alanında tespit edilen toplamda 15 eseri vardır (9). Bu çalışmanın konusu olan risale dışındaki on dört eser ve haklarındaki genel bilgiler şu şekildedir:

1. Bidâyetü'l-Mübtedi': 1731 yılında tamamlanıp I. Mahmut'a sunulan, müfred ve mürekkep devaların alfabetik bir sıraya göre anlatıldığı farmakoloji kitabıdır. Eserde bileşiklerin terkip ve tarifleri, han-

gi hastalıklar için ne kadar kullanılması gerektiği gibi konulardan bahsedilmiştir (6,13). Bu haliyle Batı'daki iatrokimya akımının tesiriyle yazıldığı anlaşılan eserde, bileşiğin hazırlanma tekniğinin öğrenildiği hekim ve kimyagerlere de yer verilmiş ve böylece Paracelsus, Andreas Sigismund Marggraf, M. Etmuller, Oswald Croll, Jan Baptist van Helmont ve Nicolas Lemery gibi pek çok Batılı bilginin adı zikredilmiştir (1,6). Ayrıca maden sularının şifa veren özelliklerine değinilmiş bu durum ise esere tıp tarihi açısından ayrı bir önem atfedilmesini sağlamıştır. Eserin bugün dahi çeşitli kütüphanelerde pek çok nüshasının bulunduğu bilinmektedir (13).

- 2. Terceme-i Akrâbâdin (Kitab-ı Mysicht):** Adrian von Mysicht isimli Alman bir doktorun ilaçlar hakkında yazdığı "Thesaurus et Armamentarium Medica Chymicum" adlı eserinin tercümesidir. Eser iki bölümden oluşmaktadır, ilk bölümde hastalıklar ve tedavilerinde kullanılması gereken ilaçlara yer verilmiş ikinci bölümünde ise alfabetik sırayla ilaçlar ve ilaç olarak kullanılacak bazı kimyasal sıvılardan bahsedilmiştir (4).
- 3. Tuhfe-i Aliyye (Kına Kına Risâlesi):** Hekim Nuh Efendi'nin oğlu Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya (1732-1735) ithaf edilmiş monografik bir eserdir (14). Ali Münşi bu risaleyi sıtma hastalığının tedavisinde kullanılan, "kinin" isimli ilacın üretildiği kına kına bitkisi üzerine kaleme almıştır (12). Eserde öncelikle kına kına bitkisinin Avrupa'ya ve İstanbul'a nasıl getirildiğinden bahsetmiş daha sonra ise bitkinin genel özelliklerini ve sıtma tedavisinde ne ölçüde nasıl kullanılacağını açıklamıştır. Çeşitli türdeki sıtma hastalıklarının tedavi yöntemini ve bitkinin faydalarını kendi tecrübeleri üzerinden anlatmıştır (13). Bitkiyi Osmanlı tıp literatürüne kazandırdığı bilinen Ali Münşi, eserde kına kınayı hastalara sırınga ve lapa şeklinde ilk kez kendisinin uyguladığını belirtmiştir (13,15).
- 4. Cerrahnâme:** Cerrahi ve anatomi bilgilerinin aktarıldığı bu eser dokuz bölümden oluşmaktadır (5). Baştan ayağa organ, damar ve kemik hastalıkları, kırık çıkıklar, yaralanmalar; bunların tedavileri ve tedavide kullanılacak ilaçlar anlatılmıştır (15). Dönemin Darüssaade ağası olan Beşir Ağa'ya ithaf edil-

- miştir. Eserin son bölümünde Paracelsus'un adına da yer verilmiştir (5).
5. **Risâle-i Pad-zehr:** Çeşitli zehirlenmelerin ve onlara karşı etkili olabilecek panzehirlerin anlatıldığı bir risaledir (13).
6. **İpecacuanha (Altınotu Risâlesi):** Kusturucu ve ishal yapıcı etkileriyle özellikle amipli dizanteri hastalığının tedavisinde kullanılan ipecacuanha bitkisi üzerine yazılmış ve Hekimoğlu Hekim Ali Paşa'ya ithaf edilmiş monografik bir eserdir. (2,9,13). Risâlede bitkinin, 1690 yılında Fransâdaki hastanelerde kullanılmaya başlandığından oysa İstanbul'a 1686 yılında geldiğinden ancak pek çok Osmanlı hekiminin bitki, faydaları ve ne şekilde kullanılacağına dair bilgi sahibi olmadığından bahsedilmiştir. Bu sebeple 1733 yılında böyle bir risale yazmaya ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Eser mukaddime ve son bölüm dahil olmak üzere toplam 8 bölümden oluşmaktadır. İpecacuanha bitkisinin kökünün mahiyeti, özellikleri, tıbbi faydaları; ne için, nasıl ve ne kadar kullanılacağı eserde anlatılmıştır (9,13). 1954 yılında İstanbul'da neşredilmiştir (13).
7. **Tercüme-i Kitâb-ı Ebubekir er-Râzi:** Ebû Bekir er-Razi'nin Mücerrebât adlı eserinin tercümesidir ve Şeyhülislam Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi'nin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eserde baştan ayağa birçok organın hastalıkları ve tedavi yöntemleri anlatılmıştır (12).
8. **Kurâdatu'l Kimyâ:** Michael Ettmüller'in *Chemia Experimentalis Atque Rationalis Curiosa* adlı eserinin tercümesidir (12). Eser Latince'den tercüme edilmiştir. Orijinal eserin üç ciltten oluştuğu ancak tercümenin sadece ikinci ve üçüncü ciltleri kapsadığı ve bir nevi orijinal metnin muhtasarı niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Eserde ilaçların etkileri ve nitelikleri, mizaçlar, hayvani ve nefsanî kuvvetlerin bozuklukları anlatılmıştır (4).
10. **Risâle-i Cedvâr:** Kadim tıptan beri bilinip kullanılan cedvâr adında bir Hint bitki kökünün özellikleri, faydaları ve tıbbi kullanımı anlatılmaktadır. Eserde, müellifin yaşadığı bölgede bu bitkinin çok bulunmadığı bu yüzden de faydalarının unutulduğu belirtilmiş ve eserin bu faydaları hatırlatmak için yazıldığı ifade edilmiştir. Dönemin vezir-i azam kethüdası olan Mehmet Paşa'ya ithaf edilmiştir (5).
11. **Risâle-i fi Aşâb-ı Çay:** Çayın özellikleri ve faydası hakkında yazılmış bir eserdir. Çay hakkında Yüsfî'nin yazdığı Farsça bir risalenin ve Latince yazılmış bazı tıp kitaplarında çayın özellikleri ve faydalarından bahsedilen bölümlerin tercümelerini de içermektedir. Ebu'l Hayr Ahmed Efendi de esere dibâce¹ yazmıştır (16).
12. **el-Fevâ'idü'l Cedîde ve'l Kavâ'idü't-Tibbiyât es-Sedîde:** Bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinin, mürekkep ilaçların terkiibinin ve macunların anlatıldığı bir eserdir (16).
- 13-14. **Risâle-i Su ve Risâle-i Nikris:** Ali Münşî'nin henüz nüshaları tespit edilememiş iki eseridir (5).
- Bu eserlerin dışında Abbas Vesim Efendi Vesiletü'l-Metâlib fi İlmi't-Terâkib adlı mürekkep ilaçları hakkındaki kitabının başında Bursalı Ali Münşî'nin "Terâkib-i Nâfia ve Ervâh-ı Mute'attirât-ı Şâfia" isimli bir eseri olduğundan ve kendi kitabına bu eseri de dahil ettiğinden bahsetmektedir (16,17).
- Risâle-i Fevâid-i Nârcîl-i Bahrî**
Ali Emiri Kütüphanesi'nde 278/4 numarayla kayıtlı bulunan ve bu çalışmada esas kabul edilen nüshanın tamamı 3 varak olup risale 39b-41b sayfaları arasında yer almaktadır. Kâğıdın boyutu 140 x 213 mm olup yazının boyutu 65 x 152 mm'dir. Nesih yazıyla yazılan risale toplam 98 satırdan oluşmaktadır. Bu nüshada risalenin 68 ila 91. satırları arası Arapça olup geri kalanı Türkçedir. İstanbul Kütüphanesi'nde 4234/3 numaralı kayıtlı yer alan ikinci nüsha rika hat ile kaleme alınmıştır. Nüshanın boyutu 147 x 227 mm olup yazının boyutu 105 x 178 mm'dir. Risale, nüshanın 25b-26b sayfaları arasında yer almakta ve toplam 42 satırdan oluşmaktadır. Risalenin 28 ila 39. satırları arası Arapça olup geri kalanı Türkçedir.
- Genel olarak bu risalede, Latince "Iodoicea seychellarum", Fransızca "coco de la mer" denen bir bitkinin tohumu olan nârcîl-i bahrînin kıymeti, yetiştiği yer ve o yere dair çeşitli rivayetler anlatılmaktadır.
- Nârcîl-i bahrînin yetiştiği coğrafyaya dair**
Risalenin girişinde "Er-risâletü'l Mergûb binâyeti'llahi'l-meliki'l 'Allâm" ifadesine ve devamında

1 Giriş, ön söz.

klasik usüle uygun olarak besmele, hamdele ve salveyle yer verilmektedir. Daha sonra “*Fasl-ı Nârcil-i Bahrînin Bulunduğu Mevâzi‘ Beyânındadır*” ifadesi kullanılarak risalenin temelde nârcil-i bahrînin bulunduğu yer ile ilgili yazıldığı belirtilmiştir. Nârcil-i bahrînin, Hint Denizi’ndeki Madagaskar ve Komori adalarının arasında ve karadan 150 mil uzaklıkta bulunan, bir hükümdarın yönetiminde olup on üç eyaletten oluşan Mâldâvâ ve Ehl’i-Dübb adlarındaki adalarda yetiştiği ifade edilmiştir. Ancak ada halkı tarafından tâverkâre denen bu bitkinin her adada aynı verimlilikte yetişmediği belirtilmiştir.

Verimli olan bölgelerde ürünün kendiliğinden yetişen miktarının ada ahalisine yetecek bollukta olduğu söylenmiş, bununla beraber nârcil-i bahrî için en verimli bölgenin neresi olduğunun tam olarak bilinmediği ancak Mâldâvâ adındaki adaların etrafında olup başka bir yerde de yetişmediği ifade edilmiştir. Ayrıca risalede İbn-i İsa’dan rivayetle nârcil-i bahrînin yetiştiği yerin Amerika’nın keşfiyle bilindiğinden ve bitkiye de “*Koko Maldîva*” dendiğinden çünkü koko kelimesinin Maldiva diline göre ceviz anlamına geldiğinden ve bitki her ne kadar onlardan büyük olsa da aslında hem “*cevz-i hindi*”ye (Hindistan cevizi) hem de “*cevz-i rumi*”ye (ceviz) benzediği için böyle isimlendirildiğinden bahsedilmektedir. Ancak bu rivayetin ardından Ali Münşi, İbn İsa’nın bahsettiği koko adındaki cevizin şekil olarak bile nârcil-i bahrîye benzemediğini ve bu yüzden nârcil-i bahrînin “koko”yla karıştırılmayacağını ifade etmiştir.

Nârcil-i bahrînin kıymetine dair

Adaların etrafındaki denizin içinde yetişen nârcil-i bahrînin yöneticiler tarafından alınıp saklandığı ve başka kimsenin almasına izin verilmediği belirtilmiştir. Bitkinin kıymetini ifade için “...*ol rütbe mu‘teberdir ki pâdişâhları sâ‘ir pâdişâh hediye-i ‘azîme göndermek iktizâ eylese nârcil-i bahrî irsâl eyler. Vükelâ ve vüzerâdan ziyâde mültefet ve mu‘teber olanlara hil‘at bedeli nârcil-i bahrî ihsân ider.*” denmiştir. Ayrıca bu itibar ve kıymetin maddi karşılığı, servet edinip zengin olan bir kimse için “gömü buldu, define buldu” deyimini gibi bölge halkı tarafından “*tâverkâre buldu*” ifadesinin kullanıldığı belirtilerek ifade edilmiştir.

Adanın gizemi ve hakkındaki rivayetlere dair

Risalede bitkinin yetiştiği yer ve bu yerin özellikleri-

ne dair çeşitli rivayetler anlatılmıştır. Buna göre adı geçen adalardaki yerli halkın çoğunluğu için bitkinin yetiştiği asıl bereketli bölgenin, suya batmış başka bir ada olduğu, bu ada üzerindeki ağaçların zarar görmediği ve suyun dışında kalan dallarının bazılarında da meyvenin yetiştiği belirtilmiştir. Bir başka rivayette ise nârcil-i bahrînin Pâlvis adında bir adada yetiştiğinden ve adaya ulaşmakla ilgili enteresan bazı durumların anlatıldığından bahsedilmiştir. Buna göre adaya varmak üzere yola çıkan gemilerin adaya ulaşamadığı ancak oraya varmak için yola çıkmayıp herhangi bir rota olmaksızın tamamen rüzgârın sevkine bırakılan gemilerin adaya ulaşabildiği söylenmiştir. Ayrıca dünyanın en güzel suyunun ve havasının bu adada bulunduğu, buraya gelen insanların tüm dertlerden, tasalardan, hastalıklardan ve hatta ölümden bile uzak olacağına dair söylentilerin olduğu belirtilmiştir. Burada Ali Münşi’nin bize tanıtmaya çalıştığı bu enteresan ada, bir nevi dünyadaki gizli cennettir. Bu ada arayanların bulmasının mümkün olmadığı ve sadece kaderine ram olup adaya ve üzerindeki servete dair hırsı ve arzusu olmayanlar arasından misafirlerini seçen gizemli bir adadır. Nârcil-i bahrînin yetiştiği adaya ilgili esrarengiz bir başka durum ise risalede adanın cinler tarafından korunduğuna dair bir rivayete yer verilerek anlatılmıştır. Bu rivayete göre zamanın birinde adaya varmak için gemiler tayin eden bir padişahın gemileri, tam adaya yaklaşmışken büyük bir fırtına, dalga ve duman meydana gelmiş ve gemiler başka bir yöne döndürülmüştür. Gemi mürettebatı ise bu duruma cinlerin sebep olduğunu bizzat gördüklerini söylemişlerdir. Tıbb-ı Cedid’in önemli bir hekimi olan ve yazdığı monografik eserlerle dönemin tedavi uygulamalarına ciddi katkılar sunan Ali Münşi, bu risalede ele aldığı bitkinin yetiştiği ada için olağanüstü güçler tarafından korunduğuna dair rivayetlere yer vermiştir.

Hakîm Monardos'un rivayetine dair

Risalenin sonlarına doğru Hakîm Monardos adında bir rahibin nârcil-i bahrîye dair söylediklerine yer verilmiştir. Buna göre Hakîm Monardos, Hindistan’ın doğusundaki bir ada olan Maldiva’nın cevizinin nârcil-i bahrî olduğunu ve bu adanın adıyla anıldığını, bitkinin hurma ve Hindistan cevizi gibi denizin içinde yetiştiğini, meyvesinin olgunlaştıktan sonra denize düştüğünü ve belirli günlerde toplanıp padi-

şah adına korunduğunu belirtmiştir. Maddi kıymeti içinse meyvenin satışının bir tanesinin fiyatı 50 esedi kuruş² olana kadar arttırılarak yapıldığını söylemiştir. Renk, boyut ve sertlik bakımından Hindistan cevizine benzediğini ancak renk olarak ondan daha koyu boyut olarak daha büyük ya da küçük olabileceğini ifade etmiştir. Meyvenin panzehir olarak kullanıldığını, çok faydalı ve değerli görüldüğünü belirtmekle beraber nasıl kullanıldığından da bahsetmiştir. Bunun dışında böbrek taşı ve idrara çıkma zorluğuna karşı da faydalı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sertliğinden dolayı bir oyuncacı tarafından kullanıldığını bir başkası tarafından görüldüğünü aktarmıştır.

Ancak Ali Münşi bu ifadelerle yer verdikten sonra Hakîm Monardos'un gördüğünü söylediği bu bitkinin aslında nârcil-i bahrî olmadığını, bir Arabistan meyvesi olan ve hurmaya benzeyen düm adındaki büyük ve tatlı bir meyvenin çekirdeği olduğunu belirtmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tıbb-ı Cedid döneminin önemli hekimlerinden biri olan Ali Münşi, yazdığı tercüme ve telif eserler yoluyla Osmanlı tıbbının dönüşümüne katkı sağlamıştır. Bu anlamda yeni keşfedilen ve dönemin ciddi hastalıklarına tedavi imkânı sağlayan bitkileri tanıttığı monografi türündeki eserleri ayrı bir kıymeti hâizdir. Ali Münşi'nin, bu çalışma kapsamında incelenen "Risâle-i Fevâid-i Nârcil-i Bahrî" eserinde nârcil-i bahrînin şekli, kıymeti, yetiştiği yerin coğrafi konumu ve bölgeyle ilgili ilginç rivayetler hakkında bilgi sahibi olduğu ve risale boyunca bunları aktardığı görülmektedir.

Bununla beraber risalede nârcil-i bahrînin tıbbi faydasına, hangi amaçla nasıl kullanılacağına dair herhangi bir bilgi vermediği anlaşılmıştır. Dahası nârcil-i bahrînin itibar ve maddi kıymetini anlatıp hatta doğaüstü yollarla korunduğuna yönelik rivayetlere yer verirken, bu kıymetin, bitkinin hangi özelliği sonucu ortaya çıktığını büyük bir soru işareti olarak bıraktığı görülmektedir. Halbuki her ne kadar risaleyi nârcil-i bahrînin yetiştiği yeri tarif için yazdığını belirtilmiş olsa da sahip olduğu hekimlik kimliğinin bir sonucu olarak bitkinin tıbbi açıdan anlam ve önemine değinmesi beklenmektedir. Nitekim Ali Münşi'yi Tıbb-ı

Cedid'in önemli hekimlerinden yapan özelliklerinden birisi de yeni dünyanın keşfiyle öğrenilmiş bitkileri Osmanlı tıp camiasına tanıtan monografik eserleri ve bu eserlerde tanıttığı bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımlarına dair verdiği bilgilerdir. Ancak bu risalede durum böyle olmadığı görülmekte ve bu yönüyle eser Ali Münşi'nin diğer monografilerinden ayrılmaktadır.

Bir hekim tarafından kaleme alınmış bir risale için eksiklik olarak görülebilecek bu durum kanaatimizce iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi: Ali Münşi bitkinin tıbbi faydası ve tıbbi kullanımına dair bilgileri başka bir risalede ya da diğer eserlerinin içerisinde ele almış ve endemik bir tür olduğu anlaşılan bitkinin, yetiştiği bölgeyle ilgili oluşan ilgi veya merak üzerine böyle bir müstakil eser yazmış olabilir. Nitekim risalenin "*er-risâletü'l mergûb*" ifadesiyle başlıyor olması bir istek üzerine kaleme alındığını düşündürmektedir. Nârcil-i bahrînin tıbbi yönünün başka bir eserde ele alınıp alınmadığı ise Ali Münşi'nin diğer tüm eserleri detaylıca çalışıldığında ortaya konabilecektir.

İkinci olarak Ali Münşi'nin, bitkiyi ve yetiştiği yeri görmediği -nitekim risalede aksini düşündürecek hiçbir ifadeye rastlanmamaktadır- de hesaba katıldığında, bitkiyle ilgili bilgilere başka hekimlerin eserlerinden ulaştığı anlaşılmaktadır. Risalede nârcil-i bahrînin tıbbi kullanımına dair herhangi bir ifadeye yer verilmiş olması ise bu konuda Ali Münşi'ye kaynaklık eden eserlerde de pek fazla bilgi olmamasından kaynaklanabilir. Ancak risalede böylesine değerli olduğu ifade edilen bir bitkinin öneminin sebebi bilinmediği halde hekimler tarafından zikredilmiş olma ihtimali oldukça zayıf görülmektedir.

Risalede dikkat çeken bir diğer mesele ise Ali Münşi'nin, nârcil-i bahrînin yetiştiği yer için İbn İsa'dan rivayetle aktardıklarıdır. Zira bu rivayete göre nârcil-i bahrînin yetiştiği yer Amerika keşfedilene kadar bilinmemektedir, nitekim yetiştiği yer yeni dünya olduğu için ancak orası keşfedildiğinde nârcil-i bahrînin menşei tespit edilebilmiştir. Başlangıçta bu rivayet, Tıbb-ı Cedid dönemi ve Ali Münşi'nin Amerika'nın keşfiyle öğrenilen bitkiler (kına kına, ipeacuanha gibi) hakkında yazdığı diğer eserlerle uyumlu gözükmektedir. Ancak rivayetin ardından Ali Münşi'nin "*Ana koko dirler şekli nârcil-i bahrî şekline benzemez ki nârcil-i bahrî kokodur deyü iştibâh oluna.*" ifadelerine yer vermesi bu rivayeti kabul etmediğini göstermektedir. Ni-

2 Üzerinde aslan resmi bulunan Selçuklu parası

tekim risalede açık bir şekilde ifade edildiğine göre söz konusu bitki Amerikâda değil, Hint Okyanusu'ndaki adalarda yetişmektedir. Fakat Amerika'nın keşfiyle birlikte öğrenilen diğer tıbbi bitkilerle yakın bir zamanda ve belki yine Avrupalı hekimlerin eserleri yoluyla nârcîl-i bahrîden haberdar olunmuş olması İbn İsa'nın bu ifadeleri kullanmasına sebep olmuş olabilir. Nârcîl-i bahrî için tespit edilen bu durumun hem yeni dünyanın keşfinin Tıbb-ı Cedid dönemine ne derece etki ettiğini hem de bu dönemde öğrenilen tıbbi bitkilerin aslında çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermesi bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak söz konusu soru işaretlerinin giderilmesi ve Tıbb-ı Cedid döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için Ali Münşî'nin tüm eserlerinin dikkatlice incelenmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

METİN

*Er-risâletü'l Mergûb Bi-inâyeti'llâhi'l-meliki'l 'Allâm³
Bismillâhirrahmânirrahîm
Elhamdülillâhirabbil'alemin ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ
seyyidînâ muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecme'in⁴*

Fasl-ı Nârcîl-i Bahrînin Bulunduğu Mevâzi' Beyânındadır,⁵

Nakl olunur ki Bahr-i Hind'de Madagaskar ve Madakesser ve Komorî ya'nî Cezîre'i-Komor ve Komori Burnu nâm âdaların⁶ beyninde vâki' karadan yüz ellî mil mikdârı ba'id Cezâ'ir-i ehlîd-dübb ve Mâldâvâ ta'bir olunân cezîreler ki bir melik-i mahsûsun tasarrufunda olub on üç eyâlet ve hükûmete taksîm olunmuşdur. Ve bu cezîrelerin etrâfını dâğlar ihâta idüb mezbûr dâğlar ol cezîrelere sûr-ı kal'a gibi vâki' olmuşdur. Ol cezîrelerin ba'zısı münbit ve ba'zısı kat'â⁷ münbit değildir. Münbit olanlar ol rütbe münbitdir ki anlarda⁸ bilâ 'amel hâsıl olan mahsûlât ahâlîsine kifâyet idüb diyâr-ı âhardan bir şey'e muhtâc olunmaz lâkin fâkihelerî ve hubûbatı kezalik hayvânâtı bu diyârda olanlara benzemez. Nev'-i

âharda nârcîl-i bahrî didiğimiz ki ol memleket ahâlîsine ana tâverkâre [تَوْرُقَارَة] [39b] dîrler. Ol cezîrelerin etrâfında deryâ üzerinde bulunub taraf-ı mîrîden ahz ve zabt olunur. Ahardan bir kimesne almağa⁹ me'zûn değildir. Zîrâ mâbeynlerinde ol rütbe mu'teberdir ki pâdişâhları sâ'ir pâdişâha¹⁰ hediye-i 'azîme göndermek iktizâ eylese nârcîl-i bahrî irsâl eyler. Vükelâ ve vüzerâdan ziyâde mültefet ve mu'teber olanlara hil'at bedeli nârcîl-i bahrî ihsân ider. Kezalik anların 'indinde nârcîl-i bahrînin i'tibârı ve kıymeti ne rütbe olduğu bundan dahî ma'lumdur ki bir kimse bir takrib ile gınâ ve servet hâsıl eylese filân kimse tâverkâre buldu dîrler bizim defîneye urdu didiğimiz gibi. Ve ma'lum ola ki cezâ'ir-i mezbûre ahâlîsinin ekseri 'indinde nârcîl-i bahrînin menbiti bir âdadır ki suya batmışdır. Nârcîl-i bahrînin şecerine fenâ gelmemiş hâlâ suyun içindedir. Ve ihtimâldir ki sudan taşra kalmış ba'zı dallarda meyve virir. Kezalik ol cezâ'irin murâbitları 'indinde bir ükzûbe şâyî'dir ki nârcîl-i bahrî Pâlvîs [بالويس] nâm bir âdada¹¹ olur. Ol âdaya¹² bir gemi varmak murâd itdikde mümkiim olmaz. Lakin murâd olunmaksızın meselâ iktizâ-i rûzgâr ile varılmak mümkiim imiş. Gûyâ ki ol ada gibi âb ü havâsı latîf dünyâda bir mevzi' yoğımış. Meselâ insân sâkin olmak mümkiim olsa cemi' hümiim ve gumûm ve emrâzdan belki mevtden beri olur [40a] imiş. Ecinnî tâ'ifesi insâna hasm olmağla zabt idüb varmak murâd idenleri men' iderler imiş. Hatta zamân-ı sâbıkda bir pâdişâh gemiler ta'yîn idüb ol âdaya¹³ varmağa ihtimâm ve ikdâm-ı tâmm itmişler. Bervechle mümkiim olmayub gûnâgûn vartalara müsâdif olmuşlar. Ezcümle bi-hasebi't-tahmîn ol adaya yaklaşıklarında 'azîm fûrtuna ve dalgalık ve duman zuhûr idüb bi'l-âhire sefînelerî perâkende ve semt-i âhara tahvîl olunmuş ve¹⁴ ol gemilerde olanlar dîrler imiş ki ol hâletin ecinni tâ'ifesinden olduğun gözümüz ile müşâhede eyledik¹⁵. El-hâsıl nârcîl-i bahrînin menbiti sahîhân ma'lûm değildir. Ancak Mâldâvâ nâm cezîrelerin etrâfında bulunur gayrî yerlerde¹⁶ bulunmaz. İbn-i İsa dîr ki nârcîl-i

3 İÜ: "Er-risâletü'l Mergûb Bi-inâyeti'llâhi'l-meliki'l 'Allâm" Yok

4 İÜ: "İlâ yevmi'd-dîn" Var

5 İÜ: "Fasl" Yok

6 İÜ: "adaların"

7 İÜ: "kat'â" Yok

8 İÜ: "ânlarda"

9 İÜ: "âlmağa"

10 İÜ: "pâdişâhlara"

11 İÜ: "adada"

12 İÜ: "adaya"

13 İÜ: "adaya"

14 İÜ: "ve" Yok

15 İÜ: "gördük"

16 İÜ: "yerde"

bahrinin menbiti evvel ma'lûm değil idi. Yeni dünyâ zuhûr ideli ma'lûm oldu ki menbiti yeni dünyâ imiş ve adına Koko Maldîvâ dirler imiş. Lâkin bu kelâmı ana nakl idüp müfredâtına tahrîr itdürenler¹⁷ merhûm-ı mezbûre koz etmişler¹⁸. Zîrâ Koko yeni dünyâ lisânında cevz dimekdir. Gerek cevz-i rûmî ve gerek cevz-i hindî olsun eğerçi anlarda cevz-i kebire müşâbih lâkin andan büyük bir cevz olur. Ana koko dirler şekli nârcil-i bahrî şekline benzemez ki nârcil-i bahrî kokodur deyü iştibâh oluna. Ba'zılar kavli üzere ol meyve [40b] şecere-i mezbûrenin sudan taşra kâlmış ba'zı dallarında olup vakti geldikde kopub tahrîk-i rûzgâr ve mevc-i deryâ ile cezâ'ir-i mezbûrenin etrâfına vâsıl olur.

قال موناوردوس الحكيم (İ.Ü.: موردانوس حكيم) نارجيل بحرى و هو جوز مَالِدِيَا اسم جزيرة فى الهند الشرقى فسَمَى هذا الدواء باسمها. قيل هو شجر كالنخل و كالجوز الهندى يَنْبُتُ داخل البحر هناك و يحمل هذه الثمرة فاذا نضج و كمل تساقط الثمره فى البحر و لجمعه (İ.Ü.: يجمعه) اِيَّام معلومة فاذا قذفت به الرياح لقطه فى هذه الجزيرة (İ.Ü.: الشجرة) على حافة البحر فيلتقطونه (İ.Ü.: فيلقطونه). و بعد جماعة حفظه من جانب السلطان و هم يتغالون فيه حتى يبلغ ثمن الواحدة منه فى بلاده خمسون غرْشًا اسديًا و قد يتقذف به الرياح الى غير بلاد فهم لا يعرفونه فيباع بالثمن النحس. و هو يشبه الجوز الهندى و اكبر و اصغر و له قشر كقشر الجوز الهندى اصلب فاتها صلبه عتل (İ.Ü.: صلبته بمثل) العظم و لونه كلون الجوز الهندى الا انه اصلب منه كثيرًا و هذه الثمرة يستعملونها كما يستعمل البادزهر. و يرغمون انه عظم (İ.Ü.: عظيم) منفعه (İ.Ü.: المنفعة) و اكثر خاصه فاذا (İ.Ü.: وإذا) ارادوا استعماله بردوا منه المبرد مقدار قيراط واحد و لون الخارج منه بالمبرد ابيض و الخارج من القشر يميل الى صفرة ما و هو حار يابس و هو ينفع منافع البادزهر و اكثر و ينفع من الحصاص و حصر البول. و هذه التواء اخبرنى الرئيس (رئيس) يعقوب انه وجده عند رجل من الخراطين [41b] يضعوه على قوس المتقرب لصلابته و قال انه جربه فى الشام.

Hakim Monardos, Hindistan'ın doğusundaki bir ada ismi olan Maldiva'nın cevzinin nârcil-i bahrî olduğunu söyledi ve bu ilaca onun adını verdi. Denildiğine göre bu ağaç, Maldiva'da hurma ve Hindistan cevizi gibi denizin içinde yetişmekte ve bu meyveyi (nârcil-i bahriyi) taşımaktadır. Olgunlaşıp kemale erince meyve denize düşer ve belirli günlerde toplanır. Şayet rüzgar

meyveyi bu adada denizin kıyısında bir noktaya savurursa oradan toplanır. Meyveler toplandıktan sonra Sultan adına korunur ve ülkede bir tanesinin fiyatı 50 esedi¹⁹ kuruşa ulaşmaya kadar aşırı gidilir (piyasa kıztırılır). Aslında rüzgar bu meyveyi başka ülkelere de taşımaya rağmen o ülkedekiler meyveden haberdar olmadığı için korkunç bir fiyata satılıyor. Bu meyve Hindistan cevizine benzemekle beraber daha büyük yahut daha küçük de olur. Hindistan cevizi kabuğu gibi kemik kadar sert bir kabuğa sahiptir, rengi ise yine Hindistan cevizine benzemekle beraber ondan çok daha yoğundur. Bu meyveyi bād-zehr (panzehir) olarak kullanırlar ve onu çok faydalı ve çok özel görürler. Meyveyi kullanmak istediklerinde onu bir karat miktarı kadar, (yani) soğuyan dış rengi beyaz olana kadar soğuturlar. Oysa kabuğun dışı sarı renge meyillidir, kuru ve sıcaktır. Meyve panzehir faydaları gibi fayda verir ve en çok böbrek taşı ile idrara çıkma zorluğuna faydalıdır. Bu ilahtan beni Yakup Reis haberdar etti, o nârcil-i bahriyi oymacılarından bir adamın yanında bulunduğunu, sertliğinden dolayı onu delikli bir kayışın üstüne koyduğunu ve Şam'da bu meyveyi denediğini söyledi.

Lâkin râhib-i mezbûrun Şam'da harrât dükkânında gördüğü nârcil-i bahrî değildir. Belki şekli nârcile müşâbih olub kemâl-i salâbeti olduğu ecilden galata düşüb nârcil-i bahrî zanneylemiş ol hod Arabistân meyvelerinden düm dimekle ma'rûf hurmaya müşâbih bir büyük ve tatlu meyvenin çekirdeğidir ki Arab ve Acem ve Rum harrâtları 'inde ma'rûf ve şöhet-şî'ardır.

Temmet nârcil-i bahrî...²⁰

Çıkar çatışması ve finansman bildiri

Yazarlar bildirecek bir çıkar çatışmaları olmadığını beyan eder. Yazarlar bu çalışma için TUBİTAK-ARDEB 1003 Projesi (2020-2023) tarafından destek aldıklarını beyan eder (Proje Kodu: 119K823, Proje Başlığı: "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları").

KAYNAKLAR

1. Koç Aydın A. Reflections of iatrochemistry in the eighteenth century Ottoman medicine. OTAM Osmanlı Tarihi

17 İÜ: "itdirener"

18 İÜ: "atmışlar"

19 Üzerinde aslan resmi bulunan Selçuklu parası.

20 İÜ: "Temme'l Kitâb"

- Araştırma ve Uygulama Merkezi Derg. 2007;22:51-9.
2. Günergün F, Etker Ş. From Quinaquina to 'Quinine Law': A Bitter Chapter in the Westernization of Turkish Medicine. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 2013;(2):41-68.
  3. Dinar T. Tıbb-ı Cedid yazmaları üzerine bazı tespitler. *Journal of Turkish Stud*. 2012;7(4):1541-6.
  4. Kâhya, E, Demirhan Erdemir A. (2021), Bilimin ışığında başlangıçtan cumhuriyete Türklere tıp ve sağlık kurumları . 2nd ed. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
  5. Topçu, İ. (2022), Bursalı Ali Münşi'nin Risale-i Cedvar adlı eserinin çeviri ve Tıbb-ı Cedid dönemi hekim kimliğine dair hatırlattıkları. In: Hakan Ertinè Armağan.
  6. Aydın A. Bursalı Ali Münşi'nin Bidâat el-Mübtedi adlı eseri ve Osmanlı iyatrokimyasındaki yeri. *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Derg*. 2014;16(16):77-107.
  7. Şevki, O. (1991), Beşbuçuk asırlık Türk tabâbeti tarihi. 1st ed. sadeleştiren: Uzel, İ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
  8. Şehsuvaroğlu, BN, Erdemir Demirhan A, Cantay Güreş-sever G. (1984), Türk Tıp Tarihi. Bursa.
  9. Acıduman, A, Arda B, Altıntaş A. (2017), Feridun Nafiz Uzluk: toplu makaleler: tıp tarihi 1. Cilt, 1. Kitap. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
  10. İmad, S. (2019). *Düstûru'l-Vesim fî't-tıbbi'l-cedid ve'l-kadim* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
  11. Kâhya, E, Demirhan Erdemir A. (2008), Medical studies and institutions in the Ottoman Empire (with brief information about the scientific studies). 1st ed. Ankara: Nobel Yayın.
  12. Kaya E. XVIII. Yüzyıla ait bir tıp yazması üzerine: Terceme-i Kitâb-ı Ebûbekir Râzî. *J of Turkish Stud*. 2016;(11):229-50.
  13. Ayduz S, Yıldırım E. A translation of the Tuhfe-i Aliyye-the Kina Kina (cinchona) essay by Ali Münşi of Bursa. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Derg*. 2002;8:85-105.
  14. Uzel İ, Arda B. Hekim Bursalı Ali Münşi ve ilginç bir Kitâb-ı Mynscht nüshası. *Erdem*. 12(36):1033-44.
  15. Tokaç, M. (2006), Osmanlı döneminde Türkçe tıp yazmaları. In: Osmanlılarda sağlık. 1st ed. İstanbul: Biyofarma.
  16. İhsanoğlu, E, Gündüz G, Bekar MS, Şeşen R. (2008), Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi. İstanbul: IRCICA.
  17. Abbâs Vesim, Vesiletü'l-metâlib fî ilmi't-terâkib. Millet Ali Emiri, Türkçe-Tıp, nu: 341.

ایلدیکی رساله سنده تخریر ایدر کذلک لود و یقوی
 تریاتی دخی غایت مجرتدر لکن بر مقدار کا فور و بر
 مقدار ادویه افیونیه الحاقی ایله ویره لر غمت
 الرساله المرغوب بعنايه الله الملك العلام
 بســـــــــــــــــم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على
 سيدنا محمد واله وصحبه اجمعين فصل نارجيل
 بحرینک بولندیغی مواضع بیانده در نقل
 اولنور که بحر هنده ماداغ سققر و ماداک سققر
 وقوموری یعنی جزیره قمر و قمری بودنی نام آله
 لریک بیننده واقع قره دن یوزاللی میل مقداری
 بعید جزایر اهل الدب و مالذا و تعبیر اولنان
 جزیره لریک بر ملک مخصوصک تصرفنده اولوب
 اون اوج ایالت و حکومتی تقسیم اولمشدر
 و بو جزیره لریک اطرافنی طایفرا حاطه ایدوب
 مزبور طایفرا اول جزیره لره سور قلعه کبی واقع
 اولمشدر اول جزیره لریک بعضی منبت و بعضی
 قطعاً منبت دکلدر منبت اولنلر اول رتبه منبتکه
 انلرده بلا عمل حاصل اولان محصولات اهلینده
 کفایت ایدوب دیار اخردن برشینه محتاج
 اولنلر لکن فاکمه لری و حبوباتی کذلک حیواناتی
 بود یارده اولنلره بکزه منوع اخرده نار جیل
 بحر ی دیدیکم که اول مملکت اهلینسی اکا تا ورقاره
 دیرلو

دیرلو اول جزیره لریک اطرافنده دوریا اوزرنده بولنوب
 طرف میویدن اخظ و ضبط اولنور اخردن بر
 کسینه لطفه ماذون دکلدر زیر ما بینلرند اول رتبه
 معتبردر که پادشاهلری سائر پادشاهه هدیه عظیمه
 کوندرمک اقتضا ایلسه نار جیل بحر ی ارسال ایلس
 وکلار و وزیران زیاده ملتفت و معتبرا اولنلره خلعت
 بدلی نار جیل بحر ی احسان ایدر کذلک انلریک
 عنده نار جیل بحرینک اعتباری و قیمتی نر رتبه
 اولدیغی بوندن دخی معلومدر که بر کسه بر تقریبه
 غنا و ثروت حاصل ایلسه فلان کسه تا ورقاره
 بولدی دیرلریزم دینیه اوردی دیدیکم کبی و
 معلوم اوله که جزایر مزبوره اهلینسنک اکثری عنده
 نار جیل بحرینک منبتی بر آله در که صویه با تمشدر
 نار جیل بحرینک شجرینه فنا کلیمش حاله صوبک
 ایچنده در واحتمالدر که صودن طشره قالمش
 بعضی دالترده میوه ویرر کذلک اول جزایر لریک
 مرابطلری عنده بر اذوبه شایعدر که نار جیل
 بحر ی پالوینس نام بر آله ده اولور اول آله یه برکی
 وارمق مراد ایتدکه ممکن اولر لکن مراد اولنق سققر
 مثلا قنضا روزکار ایله وارلق ممکن ایمنش کویاکم اول
 آله کبی آب و هواسی لطیف دنیاده بر موضع
 یوغیمش مثلا انسان ساکن اولر ممکن اولسه
 جمیع هموم و غموم و امراضدن بلکه موتدن بری اولور

سجره مزبوره نك صودن طشوره قالمش بعضى والرنده اولوب وقتى كلدكده قوپوب تحريك روزكار و موج دريا ايله جزاير مزبوره نك اطرافنه واصل اولور قال سونار دوس الحكيم نارجيل بحرى وهو جوز مالديوا اسم جزيرة في الهند الشرقي فسمى هذا لدا و آ و باسمها قبل هو سجر كالخل وكالجوز الهندي ينبت داخل البحر هناك ومجل هذه الثمره فاذا نضج وكمل نساقت الثمره في البحر ولجمعه ايام معلومه فاذا اذفت الرياح لقطه في هذه الجزيره على حاقه البحر فلقطونه وبعد جماعه حفظه من جانب السلطان وهم يتغالون فيه حتى يبلغ ثمن الواحدة منه في بلاده خمسون غرشا اسديا وقد يتغذف به الرياح الى غير بلاد فهم لا يعرفونه فيباع بالثمن الخمس وهو يشبه الجوز الهندي واكبر واصغر وله قشر كقشر الجوز الهندي اصلب فاترما صلبه عثل العظم ولونه كلون الجوز الهندي الا انه اصلب منه كثيرا وهذه الثمره يستعملونها كما يستعمل البادزهر ويرغمون انه عظم منفعه واكثر خاصه فاذا ارادوا استعماله يزدوا منه بالمبرد مقدار قيراط واحد ولون الخارج منه بالمبرد ابيض والخارج من القشر يجبل الى صفرة ما وهو حار يابس وهو ينفع منافع البادزهر واكثر وينفع من الحضا وحصر البول وهذه الدوا اخبار في الرئيس يعقوب انه وجدته عند رجل من الخراطين

ايتمش اجتنى طائفه سى انسانه عظيم اولغله ضبط ايدوب وارمق مراد ايدنارى منع ايدر لرايمش حتى زمان سابقده برپادشاه كيلر تعيين ايدوب اول اطه به وارمغه اهتمام واقدام تام ايتمشلر بر وجهله ممكن اوليوب كونكون ورطه لره مصادفا ولمشلر از جمله بحسب التحين اول اطه به ياقلشند قلرنده عظيم فورتنه وطالقلق ودومان ظهور ايدوب بالاخره سيفينه لرى پراكنده وسمت اخره تحويل اولمشن واول كميلر ده اولنلرد يرلرايمش كه اول حالتك اجتنى طائفه سندن اولديغن كوز و مزايله مشاهده ايلدك الحاصل نارجيل بحرينك منبتى صحيحا معلوم دكلدر انجق مالدا وانام جزيره لرك اطرافنده بولنور غيرى يرلرده بولنمز ابن عيسى ديرك نارجيل بحرينك منبتى اول معلوم دكل ايدى بكى دنيا ظهور ايدى لي معلوم اولديك منبتى يكي دنيا ايمش وادينه قوقومالديوا ديرلرايمش لكن بوكلامى اكا نقل ايدوب مفرد اتنه تحير ايتدورنلر مرحوم مزبوره قوز اتمشلر زيرا قوقوبكى دنيا لساننده جوز ديمكدرك كجوز روى وكرك جوز هندی اولسون اكرچه انلرده جوز كبريه مشابه لكن اندن بيوك بز جوز اولور اكا قوقود يرلر شكلى نارجيل بحرى شكلنه بكنه سرك نارجيل بحرى قوقود ديوا شتبايه اولنه بعضيلر قولى اوزره اول ميسوه

وبیان ایلدی و دخی نخبه و سلام ال واصحاب
 کرام لرینه اولسونکه اجرای مراسم شریعت ده بذل
 کنجینه قدرت و صرف جواهر همت ایندی لر
 رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و بعد فقیر عفو
 خداوند ابوالخیر احمد پنجه زمان العلم علما و فقیه
 علم طبه اشتغال و کنجایش پذیر حوصله اهتمام
 اولور تجاریب عقاقر و اعشاب اقدام اولنوب
 دستبازی تجربه و اتفاق ارای ایل هر قرنده بعض
 اعشابک خواص و منافعی ظاهر اولغین اطباء
 متأخرین قنده ادویه غریزه و نافع دن عد اولنا
 چادید کبری اوراقک منافع و خواصی تجربه و اکثر
 و او فائده استعمال اولنوب اقوال اطباء متأخرین
 مطابق بولغین حاله زینت افزای اریکه صدقات
 و رونق آرای سر مسند وزارت نظام اورامور
 تدبیر فرمای مصالح جمهور دستورا عظم و کبیل
 مطلق پادشاه محمد و ح الشیم مجمع العلماء سرتی
 الفضل محبت الانقیام ملاذ الفقرا ستمی خلیل
 الله ولی النعم افندیمن حضرت لربنک مزاج معدت
 امتزا جلربینه مرقوم چایک وجه محررا اوزره تعالی
 مناسب کورلکن ترغیب استعمال داعیه سبیل
 جامع الفوائد صا حبی یوسفی نک چا حقتده
 نحو پرایلد و کی رساله مستقله فارسیه ترجمه
 و لسان لاطین و افرنج دن مترجم بعضی کتب

یضعوه علی قوس المنقب لصلابته وقال انه جرتبه
 فی السام لکن راهب مزبورک شامده خراط دکانده
 کوردیکی نارجیل بحری دکدر بلکه شکلی نارجیله
 سشاب اولوب کمال صلابتی اولدیغی اجلدن غلطه
 دو شوب نارجیل بحری ظن ایلمش اول خود عربستان
 سیوه لرندن دروم دیکله معروف خرما به مرشاب
 بر بیوک و طلو سیوه نک چکر دیکدر که عرب و عجم
 و روم خراط لری عند فده معروف و شهرت شعاردر
 تحت نارجیل بحری

رساله بسم الله الرحمن الرحيم چای
 الحمد لله الذي خلق الارض وزينها بالنبات النافعة
 لينتفع اهلها على طباع متباعدة ومخالفة لينتج
 الناظرون اليها ويتخير المنتفعون بها والصلوه و
 السلام على سيدنا محمد الذي نزلت عليه آيات
 بينات وميزت بها الطبيبات عن الخبيثات
 وعلى ال واصحابه المقفين وعترته الطاهرين حمدنا
 معدود اول حضرت واجب الوجود جنا بلربينه
 سزاواردر که روى غبرابى انواع نباتات نافع ايله
 تزئين ايدوب بنى انسانى بشرف اطلاع طباع
 اشيا ايله رسیده درجه قصوى ایلدی وودونا
 معدود اول طیب دارالشفای شفاعت حضرت بلربينه
 اولسونکه شان ابرهت نشانه نازل اولان قران
 عظیم و فرقان کریم ايله خبايت و طبيباتى تمیز

وبیان